

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

133. SZ.

SZERKESZTI

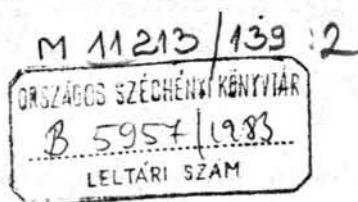
SZABÓ T. ATTILA

**AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM
LEVÉLTÁRÁNAK
MÚLTJA ÉS FELADATAI**

ÍRTA

JAKÓ ZSIGMOND

**AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR, 1942**

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai

Néhány hónap múlva századik évfordulóját ünnepeljük annak a napnak, melyen gróf Kemény József és Sámuel a Kolozsváron üléselő erdélyi országgyűlésen tizenötezer kötetet meghaladó könyvtárukat, több ezer darabból álló oklevél- és kéziratgyűjteményüket a nemzetnek felajánlották, s ezzel megvetették az Erdélyi Nemzeti Múzeum alapjait.¹ A múzeumi javaslat országgyűlési vitája és a tényleges megalakulásig eltelt tizenhét esztendő sajtó-hangjai világosan és félreérthetetlenül megjelölték az intézmény célkitűzéseit, megszabták jellegét.

Erdély sajátságos népi összetételéből következett, hogy mindhárom nemzetisége saját erejéből létrehívott intézménnyel, külön-külön akarta biztosítani a művelődés minél magasabbrendű fegyvereit saját fajtája számára. Népi állaguk megővésének vágya kívánta ezt, s így magyarázható, hogy ezek az intézmények mindegyik nemzetiségnek egészen máig jóval többet jelentenek egyszerű tudományos műhelyeknél. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum, a szászok Verein für Siebenbürgische Landeskunde-je, Bruckenthal-múzeuma és újabban Nemzeti Levéltára, a románok Astra-ja² és szebeni néprajzi múzeuma sokkal szervezesebb kapcsolatban volt és van a mögötte álló, őt tápláló nemzetiség társadalmával, mint az ország más részében lévő hasonló tudományos intézetek. Az alapító népcsoport helyzetéből következett, hogy ezek az azonos eszmében fogant fenti intézmények és a hozzájuk kapcsolódó gyűjtemények a kezdeti hasonlóságok ellenére később más-más irányba fejlődtek. Így szolgálhatták ugyanis legeredményesebben azt a célt, mely mind-egyikőjükénél ugyanaz volt: saját népiségük védelme a művelődés fegyvereivel.

Az erdélyi nemzetiségek népi erőinek századok óta az élet minden vonalán máig tartó mérkőzésében ezeknek a XIX. század gondolkozásából

¹ A két Kemény gróf 1842. június 21-én jelentette be szándékát az országgyűlésnek. Vö. Kelemen Lajos: *Törékvések egy erdélyi Múzeum alapítására* (Erdélyi Múzeum, 1909: 353. kk.) — Gróf Mikó Imre: *Erdélyi Múzeum-Egyesület* (A Kolozsvári Közlöny mellékleteként megjelent Erdélyi Múzeum 1856. évi 1. és 2. számában. Újból lenyomatva az Erdélyi Múzeum 1931: 183. kk. Lentebb mindig *Szózat*-ként idézve). — Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelenje*. Kolozsvár, 1909. U. a.: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története* [Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére, 1859—1909. Kolozsvár, 1909—1942. 5—79. (E kiadvánnyal egy időben jelenik meg)]. — Jó áttekintés nyerhető Elekes Lajos: *Az Erdélyi Múzeum levéltárának kialakulása* című tanulmányából (Levéltári Közlemények 1940: 544. kk.).

² Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra eredeti célkitűzéseinek hasonlóságára Kántor Lajos hívta fel a figyelmet (Kántor Lajos: *Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében*. Erdélyi Múzeum 1940: 103 kk.). — A Verein für Siebenbürgische Landeskunde törekvései a közgyűléseken elhangzott beszédekben jól megismerhetők (L. a Vereinsarchiv évfolyamait).

fakadt intézményeknek fontos szerepük volt, s ez a szerep belátható időnkig meg is marad. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának hivatását vizsgálva, e körülmények tudatában, ma is időszerűnek érezzük gróf Mikó Imre figyelmeztetését: „Jaj a nemzetnek...”, melynek élettáblájára vagy semmi sincs följegyezve, vagy amit az elődök századok során ráírtak, az utód előtt érthetatlenné válik, vagy önhanyagsága és ellenséges kéz miatt letörölődik! Én irtózom rá is gondolni, hogy e sors valaha nekünk részünkre jusson. A nemzetnek saját történeteit elfeledni nem kevesebb, mint saját életgyökereit, a földből, melyen áll, s amelyet hazájának nevez, hotor gondatlansággal s szántszándékosan kiszaggatni; nem kevesebb, mint lételet önként feladni.“³

1.

Levéltárunk gyökerei, mint láttuk, egészen a Nemzeti Múzeum megalapításáig nyúlnak vissza. A Kemény-féle oklevélgyűjtemény a kéziratokkal együtt a múzeum tényleges megalapítása (1859) után természetesen a könyvtár része lett. A múzeumi könyvtár és levéltár első évtizedeinek egymásbafonódó szálait bogozgatva, lehetetlen észre nem venni azt a nagy hasonlóságot, mely gyűjteményeink és a Magyar Nemzeti Múzeum azonos tárainak sorsa között volt.⁴ Mindkét helyen azonos fejlődési fokozatok, kezelési elvek, megoldásra váró kérdések, rendezésükre irányuló kísérletek figyelhetők meg. Különbségek csupán az Erdélyi Nemzeti Múzeum fiatalabb voltából és kisebb méreteiből adódnak. A szervezők előtt mintaképként kétségtelenül a pesti Nemzeti Múzeum lebegett, de ezek a párhuzamosságok — véleményem szerint — minden hasonló összetételű gyűjteményben törvényszerűen fellépő jelenségeknek tekinthetők.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tényleges megalakulását előkészítő tervek egyikében felmerült ugyan a könyvtár és ásványtár mellett önálló gyűjteményként a levéltár is, de ezen akkor kétségtelenül nem érthettek mást, mint a történeti forrásokat egybefoglaló kéziratgyűjtő.⁵ Hiszen a két Kemény gróf „több ezer eredeti hivatalos és status-levelezéseket, eredeti békekötéseket, eredeti országos t. cikkeket, régi honi törvénykönyveink eredeti pecsétetes példányait és számos egykorú történetírók kézíratait sat.“ ajánlotta fel.⁶ Hasonló jellegű volt Mike Sándor, Ötvös Ágoston, gróf Gyulay Lajos és több más adományozó gyűjteménye. Ezek tehát az akkori könyvtárak szerkezetének megfelelően csakis a könyvtár ú. n. kéziratgyűjtőjébe kerülhettek, melyben így nemcsak a mostani fogalmaink szerinti kéziratok kaptak helyet, hanem minden kézzel írott darab, tehát oklevelek és egyéb tisztára jogi tartalmú iratok is. Minthogy a kéziratgyűjtő és könyvtár kezelője általában ugyanaz a személy volt, a jobban gyarapodó és többektől használt nyomtatvány-osztály gondozása annyi munkát adott, hogy az iratanyag rendezésére csak olyan tisztviselő szakíthatott néha időt, akit hajlamai különösen vonzottak a történettudomány felé.

³ Gróf Mikó Imre: *Irányszemek*. Pest, 1861. 69—70. l. (Könyv. a Budapesti Szemléből),

⁴ A Magyar Nemzeti Múzeum első évtizedeinek történetére nézve l. Sulica Szilárd: *A múzeumi levéltár kialakulása* (Levéltári Közlemények 1932: 177. kk.).

⁵ Gróf Mikó Imre: *Szócát* (Erdélyi Múzeum 1931: 196.).

⁶ I. h. 189.

Ilyen gondviselőt kapott az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltári anyaga Szabó Károly, a nagy magyar bibliografus és forrásközlő történész személyében; ő az oklevélgyűjteményt szabad ideje feláldozásával időrendbe rakta és regesztáit 1540-el bezárólag közzé is tette.⁷ A két Kemény és Mike Sándor gyűjteményét is lajstromozni akarta, de a halál megakadályozta tervének kivitelében.⁸

1883-ban Esterházy János gróf letételével megindult a Levéltár mai összetételének kialakulása. Minthogy levéltárát még maga a lelevő gróf időrendbe rendeztette, bekerülése nem vetette felszínre azokat a kérdéseket, melyek a mesterségesen kialakított, belső összefüggést nélkülöző kéziratárak és a szerves egységként fejlődött levéltárak együttkezelése során elkerülhetetlenül felmerülnek. Levéltárunk és a Kéziratár útjainak szétválasztása azonban mégis csak innen számítható, mert mint-hogy a letét nem volt beosztható az oklevélgyűjtemény időrendjébe, a Kéziratár keretein belül egy csoport keletkezett, mely az 1896-ban bekerült hatalmas Wesselényi-levéltárral egyszerűen a kéziratok-anyag nagyobb és egészen elütő gondozást kívánó része lett. A Kéziratár kezelője 1891–99 között a könyvtár új igazgatója Ferenczi Zoltán lett. A levéltári anyagban végzett munkái közül megemlíten-dő, hogy egyéb elfoglaltsága mellett éveken át sajátkezűleg rakta időrendbe a Wesselényi-levéltárát.⁹

Erdélyi Pál könyvtárigazgatói kinevezésével (1900) minden vonalon megindult nagy korszerűsítés során végre 1903-ban kikerülhetetlenné vált a kéziratok gyűjtemények sorsának gyökeres rendezése is. 1902-ben ugyanis örvendetesen megindult a levéltárak letétbehelyezése. Minthogy a könyvtár vezetősége egyéb sajátos teendőivel volt elfoglalva, az intézetnek csupán kiegészítését jelentő levéltári anyag tervszerű gyarapítására korábban nem voltak elgondolásai. A kéziratok gyűjtemények XIX. századvégi gyarapodása egyesek adományából adódott; a gyér vásárlások „diplomák” és politikai, irodalmi, vagy „érdekesebb” tartalmú levelekre korlátozódtak. A levéltári szemlélet hiánya volt az oka annak, hogy mikor a Múzeum bőkezű adományozói családi levéltáraik középkori okleveleit és véleményük szerint megőrzésre érdemes, vagy közérdeklődésre számítható darabjait a könyvtárnak ajándékozták, senkinek sem jutott eszébe a teljes levéltár beszállítása.

Kelemen Lajos nevéhez fűződik annak a felismerése, hogy önkényes szemelgetés helyett egész levéltárakat kell gyűjteni. Világosan meglátta, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum akkor felel meg eredeti feladatának, ha a magánkézben megmaradás minden reménye nélkül kallódó levéltárakat összegyűjti tudományunk számára. Elgondolása szerint így az „Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára... hatalmas erdélyi magyar levéltárrá nő meg, amelyben összesimulnak a nemzet minden rétegének emlékei.”¹⁰ Nagyszabású mozgalom indítandó tehát a vészesen pusztuló magánlevéltáraknak a Múzeumba gyűjtésére. Célkilúezése annyira friss és a hagyományokkal

⁷ Történelmi Tár 1889: 523. kk. (Klunyban is.)

⁸ Erdélyi Múzeum 1889: 274. és 1890: 350.

⁹ Erdélyi Múzeum 1898: 294.

¹⁰ Kelemen Lajos: *Levéltáraink és az Erdélyi Nemzeti Múzeum* (Genealogiai Füzetek 1907: 13. kk.).

egyező, hogy ma is ebben az irányban kell haladnunk tovább. Az ő személyes fáradozásának, éveken át tartó tervszerű sajtóhírvetésének köszönhető, hogy a könyvtár kéziratos osztályából kinőtt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára. Szerény névtelenségben végzett lelkes munkája, melynek gazdag eredményét ma magunk előtt szemlélhetjük, részleteiben csak a könyvtár és a Múzeum-Egyesület irattáraiból ismerhető meg. Ezek alapján azonban joggal tekinthetjük az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárát mai formájában Kelemen Lajos legszemélyesebb munkájának, élete főművének.

Nagy lendülettel megindított gyűjtése már az első évben fényes eredménnyel zárult: tíz családi levéltár került a könyvtár birtokába részint letét, részint vétel útján. Köztük olyan nagyok is, mint a gróf Bánffy és a gróf Lázár-levéltár. A hirtelen bezúduló hatalmas anyag azonban szétfeszítette a kéziratár kereteit. A helyzet tarthatatlanná vált, gyors és alapos rendezést követelt. Nem lehetett többé vitás, hogy a tekintélyes kéziratos anyag gondozása külön szakembert kíván, s hogy meg kell vonni a határt a kéziratár és levéltár között.¹¹

Az első kérdés Veress Endre dr. dévai főreáliskolai tanár, a későbbi termékeny forráskiadó, 1903 őszén történt berendelésével elintéződött. Ettől kezdve van a Levéltárnak, egyelőre még a Kézirattárral együtt, a könyvtár egyéb gyűjteményeiben nem foglalkoztatott külön tisztviselője.

Az eredményes rendezés és használhatóság előfeltételét: a levéltár és kéziratár szétválasztását Veress még 1904 folyamán elvégezte. Megállapította a rendezési elveket, s a következő évben kialakította azokat a csoportokat, melyek némi módosítással ma is megvannak.¹² Erdélyi Pál igazgató jelentéseiből látható, hogy az egyes gyűjtemények anyagáról tájékoztató korábbi jegyzékek hiányában az összekeveredett, vagy egybeosztott állagok szétválasztása rendkívül nehéz feladat elé állította a levéltárost. Bizonyára ezzel magyarázható, hogy „a történeti alakulás” szerinti keretek megtartásának egészen modern rendezési elvét nem sikerült mindenütt megvalósítani. Minthogy a rohamosan gyarapodó gyűjteményt a kutatók számára sürgősen használhatóvá kellett tenni, a kéziratár és a levéltár közti határvonal megvonásakor, nem maradván idő az elvek tisztázására, külső szempontok szerint kellett eljárniuk.¹³ Így eshetett meg pl., hogy a Kemény József és Sámuel, valamint Mike Sándor könyvalakba kötött okmánygyűjteménye a szétválasztás után is egyideig még a Kézirattárban maradt, vagy hogy a céh-levéltárak iratanyagát a Levéltár, jegyzőkönyveit a Kéziratár kezelte. A proveniencia-elv és a levéltárakat szervesen fejlőd-

¹¹ Erdélyi Múzeum 1904: 217.

¹² Veress szétválasztása után a Levéltár a következő csoportokra tagolódott: Oklevelek törzsgyűjteménye, eredeti és egykorú másolatú oklevelek, újabkori oklevélmásolatok és kivonatok, nyomtatott oklevelek 1711-től, címeres és rangemelő oklevelek, céhiratok, családi levéltárak. A Kézirattárban maradtak gróf Kemény József kézirati gyűjteménye, gróf Kemény Sámuel kéziratai, Mike Sándor gyűjteménye, országgyűlési irományok, kéziratok törzsgyűjteménye, kódexek.

¹³ A levéltárak és kéziratárak gyűjtési körének meghatározására l. Herzog József: *Mi tartozik a levéltárba és a könyvtárba?* (A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. I. Bpest, 1937. 13. kk.) — Fitz József: *A könyvtár gyűjtőköre* (Magyar Könyvszemle 1937: 273. kk.)

dött organizmusoknak tekintő modern levéltárszemlélet uralomrajutása előtt azonban az ilyen jelenségek általánosoknak tekinthetők.¹⁴

Az anyagot a kutatás számára ugyanúgy cédula-katalógussal akarták hozzáférhetővé tenni, mint ahogy korábban a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára próbálta.¹⁵ A különböző színű, a modern nyomdatechnikát is segítségül hívó cédula-rendszer azonban éppenúgy nem váltotta be a hozzá-fűzött nagy reményeket, mint a kezdetlegesebb pesti kísérlet; ez az elgondolás ugyanis könyvtári anyagban fogant, a levéltáráktól azonban mindig idegen maradt.

A Levéltár egyik raktárterme az Egyetemi Könyvtár épületében.

Veress eredeti elképzelése szerint kicéduláznak „minden 1541-ig, tehát Erdélyország kialakulásáig, terjedő oklevelet, tekintet nélkül tartalmára; másodszor pedig rendezzük és feldolgozzuk az 1690-ben önállóságát vesztett erdélyi fejedelemség 150 évéből való fejedelmi leveleket s ebből a korszakból kiválogatott fontosabb közlörténeti, vallásügyi, gazdasági és művelődéstörténeti iratokat... Párhuzamosan halad ezzel az 1541 utáni korszak anyagának feldolgozása, úgy a Törzsgyűjteményben, mint a családi

¹⁴ V. ö. Varga Endre: *A proveniencia elve* (Levéltári Közlemények 1938: 14. kk.).

¹⁵ Sulica: *A múzeumi levéltár kialakulása* (Levéltári Közlemények 1932: 188, 199--208.), 199--208.).

levéltárakban, míg a feldolgozásra és cédulázásra nem eléggé fontos iratok — az egyes gyűjteményeken belül — időrendi limbus-csomagokba tétetnek.¹⁶

Ezt a tervet már születésekor is csak nagy derűlátással lehetett megvalósíthatónak és célravezetőnek tartani. Levéltárunk nem várt hatalmas gyarapodása pedig hamarosan be is igazolta, hogy a ráfordítandó tömegtelen munka nem áll arányban a rendszer használhatóságával. Anyagunk ugyanis szinte teljesen családi levéltárakból kerülén ki, a fenti cédularendszerbe éppen a gyűjtemények zömét alkotó birtokjogi iratok nem kerültek volna be. Sokkal hasznosabbnak bizonyult a levéltárak régi rendjének visszaállítása és könnyebbnek az elenchusok után való tájékozódás. A nagy szorgalommal és ötletesen felépített katalógusrendszernek torzója is négy nagy szekrényt tölt meg. A beleölt sok munka azonban így sem veszett teljesen kárba, mert a két Kemény-, Mike-, Törzsgyűjteményhez, s több kisebb mesterségesen alakított iratcsoporthoz (Címereslevelek, Céh-iratok, stb.) tájékoztatóul jól használható. A Törzsgyűjteménybe és a fenti csoportokba beosztott új darabokról ma is készül cédula, s így elkerülhető, hogy az egyre növekedő mesterséges gyűjtemények végül olyan alig használható irathalmazzá váljanak, mint amilyen például a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának törzsanyaga.

A századfordulótól az új könyvtáráépületbe költözésig (1908) megtett fejlődést mi sem mutatja jobban, mint az hogy korábban a Kézirattárral együtt egy kis szobában kezelt Levéltárnak ekkor már az épület második emeletén mindkét szárnyra szüksége volt. A nagy költséggel mutatós termekké kiépített raktárhelyiségek tűzmentes fémdobozai rohamosan teltek meg a bekerülő levéltárak anyagával. Bár a vezetőség megértése folytán a rendezésben több napidíjas egyetemi hallgató is segédkezett, a háború kitöréséig a munkálatoknak csak egy részét sikerült elvégezni. A körülmények változtával a munka üteme meglassult, a gyarapodás azonban nem szűnt meg. A háború alatt került a Múzeum gondozásába a gróf Nemes-család, a báró Szentkereszthy-család, báró Kemény Anna, Sarkantyus Gyulai Richárd levéltára és több kisebb iratgyűjtemény.

2.

A nagy összeomlás után, 1919-ben aztán egyszeriben megváltozott minden. Az egyetemi könyvtárral egyesített múzeumi könyvtár egyik osztályaként a Levéltár román igazgatás alá került, de kezelője továbbra is a Verest 1918-ban felváltó Kelemen Lajos maradt. A múzeumi gyűjtemények helyzetének rendezetlensége a közönség adakozó kedvére nagyon káros hatást gyakorolt. Senki sem akarta, hogy családjának kegyelettel őrzött emlékei, sokszor bizalmas irományai esetleg egyszer idegen kézre kerüljenek, maga se juthasson hozzájuk, vagy később talán el is pusztuljanak. A magyar közönség ugyanis már a megszállás első éveiben keserves tapasztalatokat szerezhetett, hogy az új uralom miként viseli gondját

¹⁶ 1906. évi jelentés 12—13. (Kinyt. az EME 1906. évkönyvéből).

azoknak a gyűjteményeknek, melyeket a társadalom áldozatkészsége a tudomány és művelődés szolgálatára létesített.

Az elmondottakból kiderült, hogy a Levéltár a magyar társadalom növelte naggyá letételeivel, vásárlás útján csak kis mértékben gyarapodott. A közönség letéteményező kedvének megszűnése intézményünk számára annál szomorúbb következményekkel járt, mert ezzel egyidejűleg teljesen elapadtak azok a források is, melyekből a vásárlásokat fedezni lehetett volna. A román állam csak a jogok gyakorlásában tekintette magát a magyar állam jogutódjának, kötelezettségei teljesítésében azonban nem. Az egyetem rendelkezésére bocsátott múzeumi gyűjtemények használatáért járó bért a megszálló hatalom nem fizette, s így a Múzeum, anyagi eszközök hiányában, tétlenségre volt kárhozthatva.

Ezeknek a szomorú tényeknek igazi jelentőségét a Levéltár fejlődésében még akkor sem ábrázolhatjuk elég hűen, ha az 1903—1918. évek gyarapodását összevetjük az 1919-től 1940 szeptemberéig terjedő időszak szerzeményeivel. A Kelemen-féle gyűjtés megindulásától a magyar uralom megszakadásáig 93 családi-, céhlevéltár, kisebb-nagyobb iratgyűjtemény, személyi levéltár került az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. Ezzel szemben a román megszállás huszonnégy éve alatt az Ugron-levéltáron kívül csak a Sombory-család levéltárának 426 darabból álló töredéke, a 300 darabot számláló Czikmántori levelesláda és Szabó Károly írói levelezése növelte a régi állományt. Mind ezek a levéltárak, mind az ajándékozott, vagy vásárolt egyes darabok Kelemen Lajos levéltáros személye iránti bizalomból kerültek be, némelyik ideiglenes letétként, azzal a kikötéssel, hogy ha a Levéltár kezelője nem magyar nemzetiségű, tulajdonosaik kivehetik őket.

Gyarapodási naplónkat forgatva kibontakozik előttünk az a felelősségtudattól terhes munka, amelyet a levéltáros mindig vállalt, ha arról volt szó, hogy múltunk egy-egy veszni indult darabjának megvásárlására az üres múzeumi pénztár mellett magánosok áldozatkészségét élesztgetve, előteremtse a szükséges összeget.

A gyarapításnak ilyen körülményes módja megakadályozta a Levéltár hivatása teljesítésében. Fontos érdekek azt kívánták volna, hogy a Múzeum Levéltára mindent elkövessen a magyar magánosok kezében lévő iratanyag megmentése érdekében. A román földreform ugyanis ezrével tette tönkre a magyar földbirtokos osztály tagjait, s amikor végül a kisajátított birtokhoz tartozó udvarház is gazdát cserélt, az ősi fészkekben őrzött levelek legtöbbször nem tartoztak azon értékek közé, amelyeket a család a nagy hajótörésből mindenképpen megmentendőnek érzett. Soha annyi levelesláda nem kótya-vetyélődött el Erdélyben, mint a román megszállás alatt. A repatriáló családok olcsón elvesztegetett homija között is sok esetben ott hanyódott — különösen ha több láda levél elszállításáról lett volna szó — a család múltjának minden írásos emléke. Megmaradt értékek között kutatva a romok között, most döbbenünk rá művelődésünk emlékeinek arra az irtására, amely a szerencsétlen körülmények folytán itt végbement.

Az erdélyi magyarságnak ez az intézménye, Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, mely hivatott lett volna a nagy változásban elbukott családoktól

vesztükre hagyott iratokat a nemzet és a tudomány számára megmenteni, eszközök hiányában kénytelen volt nézni és legfeljebb az utókor számára feljegyezni százados értékek megsemmisülését. A román megszállás mérlegét nem a 93 : 4 gyarapodási arány érzékelteti, hanem azoknak a levéltáraknak a hosszú sora, melyek szervezett mentőmunka esetén bizonyára jelentősen gyarapították, úgy lehet, meg is kétszereztek volna a jelenlegi anyagot.

Levéltárunk a román egyetemi könyvtár árnyékában jelentősen ugyan nem gyarapodhatott, de falain belül a háború előtti rendezés szerve folyta-

Az iratok elhelyezése és kezelése.

tásaként tovább haladt a munka. A könyvtár román vezetősége sokáig nem törődött a teljesen magyar jellegű Levéltárral; ez a munkák gyors elvégzését megnehezítette ugyan, de ezáltal legalább kellemetlen beavatkozásoktól mentesült a gyűjtemény.

A levéltáros munkáját nagyon megszorította az intézmény jelentőségének hirtelen növekedése. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára hamarosan az egész romániai magyarság levéltára lett, minthogy egyedül ide fordulhatott bizalommal ilyen természetű kérdéseiben. Ide futott be a levéltároshoz intézett magánkérsként mindaz a sok családtörténeti kérdezősködés, stb., melyeknek elintézése az Országos Levéltárban több referenst foglalkoztat. De megnőtt a Levéltár jelentősége az egész magyar tudomány számára is. Erdély múltjával foglalkozó csonkaországi kutatók éppenúgy

nem nélkülözhatték az itt felhalmozott s Erdély történetére nézve ebben az időben leggazdagabb kincsesbányát, mint az itthonmaradtak megcsappant csoportja sem tudott nélküle dolgozni. Mindezek kiszolgálása, útbaigazítása, egy-egy csonkahazai tudós vidéki kutatóútjának előkészítése, mind-mind a múzeumi levéltáros vállát terhelte. Levéltárunk központi szerephez jutott az erdélyi tárgyú tudományos kutatásokban. Ennek a feladatkörnek a kialakítása és eredményes betöltése az adott eszközök és körülmények között egyedül Kelemen Lajos óriási anyagismerete és tudását önzetlenül osztogató bőkezűsége tette lehetővé.

Rendező munkájához Kelemen Lajos csak 1936-ban kapott segítséget a Múzeum-Egyesülettől Szabó T. Atila dr. személyében. Kettőjük munkájával alakult ki több családi levéltár végleges rendje.

Ebben az időben azonban már az egyetemi könyvtár vezetősége is határozott lépéseket tett, hogy Kelemen Lajos nyugdíjba vonulása után román levéltárost tegyenek a gyűjtemény élére. 1936-tól mint az Állami Levéltár szolgálatra beosztott tisztviselője a Múzeum Levéltárában dolgozott Prodan Dávid, 1937-ben végleg ide nevezték ki, 1938-ban pedig Kelemen Lajos helyére őt állították. Ezzel a Múzeum legnemzetibb gyűjteménye is elvesztette magyar örét. Tárgyilagosan meg kell azonban állapítanunk, hogy Prodanban képzett, európai látókörű, művelt szakembert kapott a Levéltár. Itteni működése alatt legjobb tudása szerint becsületesen gondját viselte az őrizetére bízott anyagnak, magyar kutatók munkája elé nem gördített akadályt. Jóakarátának és becsületességének tulajdonítható, hogy a Levéltár anyaga a románok kivonulásakor nem szenvedett semmiféle veszteséget.

3.

1940 augusztus 31-ével újból megnyílt az út a Levéltár továbbfejlesztésére. Gyűjteményeink jelentőségének felismerése olvasható ki abból a tényből, hogy a nélkülözhetetlensége miatt nyugdíjból visszahívott, múzeumi és levéltári főigazgatónak kinevezett Kelemen Lajos mellé még két tudományos tisztviselőt osztottak be. A személyzetnek erre a növelésére feltétlenül szükség volt, hogy az intézmény a megoldásra váró feladatokkal megbirkózhasson. Alábbiakban megkísérelem röviden körvonalazni azokat a célokat, melyeket az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára az uralomváltás utáni új évszázad hajnalán maga előtt lát.

A megszállás az erdélyi magyarság életének minden terén olyan változásokat idézett elő, melyeket észszerűtlen volna figyelmen kívül hagyni. Szervezeteinek — így a Levéltárnak is — azokat a hiányait, melyek a magárahagyatottság időszakában minduntalan bántóan tűntek elő, a kisebbségi élet tanulságainak megfelelően, feltétlenül pótolnia kell.

Ha a főirányelvek változatlanok is maradtak, minden kor a maga szellemében igyekezett a Levéltár feladatát meghatározni, munkaterét kiteljesíteni. Gróf Kemény József és Sámuel szerint a felállítandó múzeumi könyvtár és kéziratár feladata „a hajdankor mindennemű, főleg pedig diplomaticai romjait pusztulástól megmenteni, s azokra mint megannyi polgári erényt gerjesztő emlékoszlopokra visszatekintve nemzetiségünk

emlékét fenntartani, hogy így a hajdankornak mára is kiható következményeit a mai morális, politikai és literaturai közmíveltségre és annak elkerülhetetlen szükségére alkalmazván, az idő szellemével ezután is okosan és alaposan előhaladhassunk.¹⁷

Erdélyi Pál könyvtárigazgató a Levéltár és Kézirattár szétválasztása idején „a történeti szerepet játszott családok és nemzetségek levéltáraival egy erdélyi nemzetségi levéltár kialakulására” számított, mely „az erdélyi nemesség és magyarság történetének és az erdélyi irodalom és tudományosság múltjának letéteményese” lesz.¹⁸ Néhány évvel később Kelemen Lajos tollából egészen világos és modern fogalmazásban megkapjuk a Múzeum Levéltárának feladatkörét. Szerinte „erdélyi magyar levéltárrá” kell átalakulnia, „amelyben összesímulnak a nemzet minden rétegének emlékei.”¹⁹ A közelmúlt tapasztalatai határozottan meggyőzhettek mindenkit afelől, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának valóban a legtagabb értelemben az erdélyi magyarság *nemzeti* levéltárává kell fejlődnie. Ennek a különleges erdélyi feladatnak a megvalósításakor azonban feltétlenül tekintettel kell lennünk a magyar levéltárügy egészének érdekeire. Elgondolásunkat tehát úgy kell összhangba hoznunk az egyetemes magyar levéltári törekvésekkel, hogy amikor sajátos helyi feladatainkat munkáljuk, egyben az egész magyar levéltárügy sorsát érintő tervek megvalósítását is segítsük elő.²⁰

Felmérve az előttünk lévő eddigi hatalmas munkateret, be kell látnunk, hogy megművelésére az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának erői magukban elégtelenek, s ez túl is nyúlik sajátos feladatkörén. A román megszállók rablógazdálkodása olyan tragikus helyzetbe juttatta az erdélyi levéltárügyet, hogy a bajok orvoslása, s főként a rendkívül megcsonkult régi anyag biztosítása a tudományos kutatás számára gyökeres újítások nélkül el sem képzelhető. A magánlevéltárak fentebb vázolt pusztulásához hasonló nagy veszteségek érték a törvényhatóságok anyagát is. Aki látta a nedves pincében ujjnyi vastag penész alatt rothadó iratcsomókat, vagy járt a derékmagasságban földre ontott kibomlott fasciculusok tetején, nem szabadulhat attól a gondolattól, hogy a további veszteségek csakis a magyar levéltárpolitika követelte kerületi levéltár felállításával kerülhetők el.

Levéltárpolitikánk célkitűzéseinek megvalósítására az előfeltételek — véleményem szerint — az ország egyetlen részén sem olyan kedvezőek, mint Erdélyben, de tegyük hozzá azt is, hogy az utolsó két évtized pusztításai folytán seholsem olyan halaszthatatlanul fontos a modern levéltárvédelem megszervezése mint éppen a Királyhágón innen. A közlevéltári

¹⁷ Gróf Mikó Imre: *Szózat* (Erdélyi Múzeum 1931: 188.).

¹⁸ Erdélyi Múzeum 1904: 218.

¹⁹ Genealogiai Füzetek 1907: 14.

²⁰ A magyar levéltári törekvések a m. kir. Országos Levéltár folyóiratából, a Levéltári Közleményekből ismerhetők meg. Különösen a következő alapvető értekezésekre hívjuk fel a figyelmet: Szabó István: *A magyar levéltárvédelem kérdése* (Levéltári Közlemények, 1931: 151. kk.). — Uő.: *A magánlevéltárak ügye* (Uo. 1940/41: 76. kk.). — Jánossy Dénes: *Nem állami levéltáraink védelme* (Uo. 1936: 105. kk.). — Szabó István: *A magyar levéltári irodalom feladatai* (Uo. 1936: 7. kk.). — Munkatervünket az idézett cikkekben kifejtett elvek alapján igyekeztünk összeállítani.

anyag biztosítása ugyanis a kerületi levéltárral elintézhető, az Erdélyi Nemzeti Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Levéltárában pedig adva van a társadalom kezdeményezte, nagymúltú gyűjtőlevéltár a magánlevéltárak számára.²¹ A közönség és az említett két levéltár közötti évtizedes kapcsolatok egyenesen predestinálják őket azoknak a kényes kérdéseknek tapintatos és célhoz vezető megoldására, melyek oly nehézzé teszik a magánlevéltárak ügyének rendezését.

Erősen reméljük, hogy az erdélyi kerületi levéltár pillanatnyilag elaludt terve mégis csak hamarosan megvalósul, s így a területiális kormányzati, bíraskodási, közigazgatási szervek és állami üzemek, hatósági önkormányzatok és letelek, káptalanok és konventek hiteleshelyi országos levéltárai megkapják szakavatott őrizőjüket, illetőleg felügyelőjüket. Ezáltal az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára mentesülne a tudatlan selejtezőktől pusztulásra ítélt hatósági iratanyag megmentésével járó munkától és költségektől. A háború előtt ugyanis a felügyelet szervezettlensége miatt a Múzeum Levéltárának ilyen feladatokat is kellett vállalnia. A végzett munka nagyságának és eredményességének beszédes bizonyítékai a raktárunk polcain sorakozó megmentett iratkötegek (a régi kincstári ltv., Kolozs vm., Kolozsvár és Marosvásárhely ltv., stb. töredékei), és a selejteztető hatóságokkal folytatott kiterjedt levelezés.

A felállítandó kerületi levéltár tehát az állami és hatósági (köz)levéltárak gondozását végezné, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára pedig csak a magánlevéltárak gyűjtésére szorítkoznék. Munkaterületének ez az új körülhatárolása egyáltalában nem érinti a Levéltár nemzeti jellegét, mert a viszonyok ismeretében nyugodtan állíthatjuk, hogy nemzetiségeink a tulajdonukban lévő iratanyagot sem a múzeumi, sem pedig a kerületi levéltárnak nem lesznek hajlandók beszovalgatni. Ha pedig egyszer a magánlevéltárak védelmére törvényes intézkedésünk lesz, a szászok és románok bizonyosan meghozzák azt az áldozatot, hogy irataikat a követelményeknek megfelelően maguk gondozhassák.²² Levéltárunkba tehát ezután is csak magyar kézben lévő anyag kerülne. Az erdélyi fejlődés és helyzet ismeretében a magánlevéltárak védelme csak a fenti elképzelés szerint látszik kielégítő módon megoldhatónak.

Szemben a közhatósági anyagot kezelő kerületi levéltárral, gyűjteményünk az erdélyi magyarság életének írásos emlékeit kívánja megőrizni. Gyűjtési körébe tartoznak tehát mindazoknak a szervezeteknek levéltárai, melyekben a magyar társadalom közösségi élete folyik; azoknak a vállalkozásoknak, egyéneknek az iratai, amelyek és akik a magyarság életében fontosabb szerepet játszottak. Az ilyen természetű iratanyagnak levéltárvédelem alá vonása a szakirodalom határozott követelése, megvalósítása erdélyi viszonylatban halaszthatatlan feladat.²³

²¹ Szabó István: *A magyar levéltárvédelem kérdése* (Levéltári Közlemények 1931: 220.).

²² A szász levéltárügy fejlődése az első világháború után határozottan ilyen irányú. Vö. Jakó: *Az erdélyi szász levéltárak két utolsó évtizede* (Levéltári Közlemények 1940: 549. kk.).

²³ L. a fentebb idézett cikkeket.

Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül, hogy Erdély magyar népe az elmúlt húsz esztendő alatt sajátos életét csak az állami hivatalos kereken kívül meghúzódozó, zárt szervezeteiben élhette. Álcázatlan élelmegnyilvánulásait tehát hiába keresnők a közhatósági levéltárakban, amikor azok az egyházak és társadalmi szervezetek irattáraiban rejtőznek. A megszállás második évtizedében a magyarság kénytelen volt, szellemi és anyagi téren egyaránt, úgy, amint azt például a szászok már századok óta teszik, teljes önellátását előkészíteni. Lassan tehát az élet minden terén megszülettek saját szervezetei, melyekben külön nemzeti élete lezajlott. Például ha valaki az erdélyi magyar mezőgazdaság megszállás alatti helyzetével kívánna foglalkozni, sokkal értékesebb anyagot találna az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet irattárában, mint a mezőgazdasági kamaráknál. A megszállás idejére a magyar magánlevéltárak elsőrangú forrássá lépnek elő, megmentésük tehát nemzeti feladat.

Hogyan akarunk majd megfelelő távlatból erről a nehéz korszakról tárgyilagos képet kapni, ha most nem gondoskodunk intézményesen forrásanyagának megőrzéséről? Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára hagyományaihoz válnék hűtlenné, ha minden tőle telhetőt meg nem tenne, hogy újkori történelmünknek ez a talán legkeservesebb, de fontos tanulságokkal terhes negyedszázada ne maradjon beíratlan fehér lap multunk könyvében. Hisszük, hogy e társadalmi egyesületek jelenlegi vezetői megértéssel fogadják kérésünket: helyezték irataikat letétbe az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. Tisztában kell lennünk ugyanis azzal, hogy az uralomváltozással járó átalakulás után ezeknek a szervezeteknek a teendője módosulni, jelentőségük a magyarság egyeteme számára természetszerűleg csökkenni fog, mivel régi szerepüket állami szervek töltik majd be. Az pedig általános tapasztalat, hogy hatalmas levéltárak is rövid időn belül szétszóródnak, ha a létrehozó szervezet működése módosul, megszűnik, vagy fontos gyakorlati érdekek nem követelik a holt anyag további őrzését.

A tudomány és az erdélyi magyarság legfőbb érdeke tehát, hogy ezeknek a levéltáraknak végleges megőrzése pl. az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel kötendő szerződések révén biztosítható legyen. Nagymúltú társadalmi egyesületeink irattáraiban bőségesen található olyan anyag, melyre a folyó ügyvitelnek nemhogy szüksége nincs többé, hanem egyenesen útjában áll. Az ilyen levéltárivá érett irattári anyagukat adnák át a létrehozó szervek megőrzés végett az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának. A kötendő szerződésben szabályoznák a később termelendő iratanyag fokozatos átadásának időpontját is. Körülbelül 10—15 esztendőben lehetne megszabni az irattári kezelés idejét. Az ennél régebbi iratok minden év végén átadandók lennének a Múzeum Levéltárának. Természetesen az átadás időpontja esetenként volna megállapítandó, mert egyes szervezeteknek rövidebb, másoknak hosszabb ideig van szükségük iratanyagukra. A Múzeum Levéltára kötelezné magát, hogy az átvett iratokat saját költségére rendezteti, szakszerűen kezelteni, megőrzi. Karbantartásukhoz szükséges anyagok (kemény papírtáblák, hevederek, borítólapok, stb.) beszerzésének minden költsége a Levéltárát terhelné. A betevő szervezet bármikor betekinhetne irataiba, a folyó ügyekhez szükséges előiratokat a Levéltár ki is kölcsönözné. A letevőknek jogukban állna, ha fontos érdekek megkívánják, irataik bizonyos

részét, vagy akár egész anyagukat a szükségesnek látszó időre a kutatás elől elzárni.

A szervezetekre tehát a létbehelyezésből semmi hátrány nem származhat, sőt mentesülnek attól a súlyos felelősségtől, mellyel az őket létrehozó és tápláló magyar társadalom irányában működésük írásos emlékeinek megőrzésével feltétlenül tartoznak. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára nem magának kér, hanem a magyar közösség számára kéri azt, ami az övé.

Alább névszerint is megemlíünk néhány politikai és társadalmi szervezetet, melyeknek iratanyagát tudományos kutatásunk nehezen nélkülözheti. Felsorolásunk nem törekszik teljességre, s nem értékelést fejez ki, csupán a vázolt gyűjtési kör határait kívánja érzékeltetni.

Feltétlenül szükséges volna a romániai magyarság egyetlen politikai szervezetének, a Magyar Párt, s a feloszlatása után alakult Magyar Népközség központi és főbb szervezeti irattárának fennmaradását biztosítani, a politikai vezető egyéniségek személyi levéltáraival együtt. Ennek történetírásunk számára való rendkívüli fontosságát felesleges kiemelni. Az anyag bizalmas részeinek egyidőre való zárolásával és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának félreérthetetlenül magyar nemzeti jellegével minden felmerülhető aggodalom és ellenvetés elhallgattatható.

Szintén az egész erdélyi magyarságot érintő anyagot őriz irattárában az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület. Szerepe a keleti magyar tömbnek népiségéért vívott harcaiban megköveteli irattárának a tudományos feldolgozás számára való biztosítását.

Levéltárunk különös kötelességének érzi, hogy a szintén gróf Mikó Imre alapította Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet iratanyagának megőrzését elősegítse. Ebből lenne megismerhető az a nemzetmentő munka, melyet az Egyesület a megszállás alatt gazdasági színvonalunk emelése, s ezáltal a magyarság gerincét alkotó gazdaréteg ellenállóképességének fokozása révén végzett. Emellett bizonyára értékes kiegészítő adatokat várhatnak innen a kutatók a jobbágyság eltörlésével előállott helyzetre és a magyar földbirtok idegen kézre jutására. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület közeledő százesztendős jubileumának nem állíthat maradandóbb emléket, mintha gondoskodik múltja elmékeinek megfelelő őrzéséről.

A nemzeti irányú szépirodalmi törekvések istápolására 1888-ban alakult Erdélyi Irodalmi Társaság, valamint a szerkesztésében megjelent Erdélyi Lapok című folyóirat irományainak megmentésével a magyar irodalomtörténetnek óhajtanánk szolgálatot tenni. Hasonló érdekek követelik pl. a Kemény Zsigmond Társaság irattárában, a megszünt Erdélyi Irodalmi Szemle, az Erdélyi Fiatalok, Hitel, Pásztortűz, Erdélyi Helikon, Magyar Nép, Ellenzék, Keleti Ujság, stb. szerkesztőségében a megszállás alatt felgyűlt levelezés közgyűjteménybe helyezését. Reményik Sándor írói hagyatéka, levelezése szintén a Múzeum Levéltárában szolgálná legjobban az erdélyi magyarság érdekeit, melyért ő életében annyit égett.

Fontos érdekek kapcsolódnak ahhoz a kérdésünkhöz is, hogy az erdélyi irodalmi és művészi élet egy-egy irányítójának, központi szerepet játszott tagjának, pl. Kemény János bárónak a marosvécsi találkozókkal kapcsolatos levelezése gyűjteményünkben a tudományos kutatás rendelkezésére álljon.

A múzeumával, folyóiratával tudományos célokat is szolgáló Erdélyi Kárpát Egyesület iratai megérdemelnék, hogy elkerüljék az irattárak közös sorsát: a szétkallódást.

A kolozsvári kallandos társaságok XVI. századdal kezdődő iratainak letétbehelyezésével tudományunk olyan forrásanyagot nyerne, mely éppen magyar városainkban már szinte teljesen elpusztult. A működésükről készült két tanulmány kellően bizonyítja e társaságok levelesládáinak becsét;²⁴ meggyőződésünk szerint azonban a történelmen és néprajzon kívül más tudományágak is értékes adatokat meríthetnek belőlük, hiszen segítségükkel városunk képének egyik legjellegzetesebb színét alkotó hóstáti magyarság sajátos életébe pillanthatunk be. Általuk nagy lépéssel juthatnának közelebb a százezres város árnyékában hagyományos életformáikat őrző magyarjaink megismeréséhez.

Gyűjtési körünknek a magánlevéltárakra és önálló társadalmi intézményeink iratanyagára való korlátozásából folyik, hogy a felsorolt jellegű társadalmi szervezetek iratainak intézményes biztosítása mellett Levéltárunknak vállalnia kell a gazdasági levéltárak megmentését is — legalább addig, míg ilyen céllal külön gyűjtőlevéltár nem alakul. Gazdasági levéltáraink értékére, pusztulásukkal járó pótolhatatlan veszteségekre szakirodalmunk már többször rámutatott, de szervezett mentő-levékenység — sajnos — még nem indulhatott érdekükben, pedig a gazdaságtörténeti kérdéseken kívül sok egyéb problémánkra is belőlük várhatunk feleletet.²⁵

A magyarság vagyonállományában a rendiség megszűnte után az ország egyetlen részén sem következtek be olyan tragikus eltolódások, mint éppen Erdélyben. Ennek a nagy átalakulásnak szomorú eredményeit szemünk előtt látjuk, de részleteit, fejlődési fokozatait csak nagyjából ismerjük. Ma még legkiválóbb gazdaságtörténészeink sem tudnák megrajzolni az erdélyi nagybirtok gazdálkodását 1848 után; ennek pedig a föld román kézbe csúszása lett a következménye. Eredményét látjuk, de a folyamatot gyökereitől kifejléséig nem tudjuk végigkövetni.

Arra a kérdésre sem kaphatunk egyelőre feleletet, hogy milyen volt az erdélyi nagy- és középbirtok szervezete, üzeme a XVIII. században. A „Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez” című sorozat²⁶ kötetiben gazdag összehasonlító anyag áll ugyan rendelkezésünkre, de ezekből az erdélyi állapotokra következtetni súlyos tévedésekre vezetne. A Királyhágón innen, például, nem alakultak ki olyan összefüggő nagy uradalmak, mint az ország más részein, a majorsági gazdálkodás (allodiatura) jelenték-

²⁴ V. ö. Lindner Gusztáv: *A kolozsvári Kallandos-társulatok* (Erdélyi Múzeum 1894: 65. kk.). Kovács Lászlónak a társulatok történetével is kapcsolatos tanulmánya a hóstátiak temetkezési szokásairól az Erdélyi Tudományos Intézet első évkönyvében jelenik meg.

²⁵ Gazdasági levéltáraink értékére újabban Pleidel Ambrus hívta fel a figyelmet *Gazdasági levéltáraink* című értekezésében (Levéltári Közlemények 1930: 182. kk.). — L. még Varga Endre: *A gazdasági levéltárak Franciaországban* (Uo. 1933: 288. kk.). — Uő: *Ipari, kereskedelmi és pénzügyi levéltárak a nyugati államokban* (Uo. 1937: 58. kk.). Munkatervünknek a gazdasági levéltárak gyűjtésére vonatkozó részét a fenti cikkek alapján készítettük el.

²⁶ A sorozat a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Művelődéstörténeti Intézetében Domanovszky Sándor irányításával készült doktori értekezéseket tartalmazza.

telen maradt. A falvanként kisebb-nagyobb részekből kitevődő birtokok igazgatása eltérő szervezetet kívánt, s ebben a keretben az élet is másképpen folyt, mint a dunántúli váruradalmakban. Tudjuk, hogy Erdélyben az egész XVIII. századra jellemző volt a gazdasági élet pangása, de ennek hullámhegyeit és völgyeit nem ismerjük. Pedig ezzel az általános elszegényedéssel kapcsolatos pl. a nemesség életszínvonalának megmerevedése, a magyar jobbágy és román jövevény életmódja közti különbség fokozatos elmosódása, de még a másutt oly nagyarányú barokk művészi vállalkozások szerényebb erdélyi méretei is. Végül felesleges hangsúlyoznunk azt, hogy Erdély egy-egy nemzetiségének, vagy csak egyes részeinek a magyarsággal szemben elfoglalt politikai álláspontját időnként mennyire befolyásolták gazdasági megfontolások. Mindezekre a kérdésekre azonban majd csak akkor adható felelet, ha a pusztulásra ítélt levéltári anyagot megmentettük az elkallódástól.

A begyűjtendő gazdasági iratanyag egyik csoportját a mezőgazdasági jellegű uradalmi levéltárak alkotnák. Ilyenek azonban az erdélyi birtokfejlődés érintett sajátosságai folytán csak kevés nagybirtokos család kezén képződhettek. Ezt látszanak bizonyítani a gyűjteményünkben őrzött nagy családi levéltárak, melyekben a gazdálkodásra vonatkozó anyag viszonylag olyan kevés, hogy feltehetjük: a birtokok igazgatása kevés iratot termelt és teljes egészében azt sem őrizték meg hosszabb ideig. Az eredetileg sem bő anyag a régi birtokosréteg fokozatos kicserélődésével a múlt század dereka óta állandóan pusztult, végül a román földreform az addig megmaradtakat is nagyrészt szétzüllesztette. Reméljük azonban, hogy alapos utánjárással mégis sikerül néhány uradalmi levéltárat megmentenünk.

A mezőgazdasági levéltárak mellett jelentősebb kereskedelemi vagy iparvállalataink iratait is szeretnők megóvni a jövő gazdaságtörténetészei számára. Nem csupán olyan nagymúltú és eredetű magyar vállalkozás leveleire gondolunk, mint a Bölöni Farkas Sándortól 1825-ben alapított Kolozsvári Gondoskodó Társaság, melyről csak kevesen tudják, hogy a modern szövetkezeti gondolat benne öltött testet először.²⁷ Az Amerikát járt székely halálának századik évfordulóján bizonyára joggal kérhetjük, hogy úttörő kezdeményezése emlékeit biztonságba helyezve, legyenek az egész magyarság közkincsévé. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára annál is inkább örömmel venné a Társaság iratait letétbe, mert Bölöni Farkas Sándor egyik lelkes istápolója volt a múzeumi gondolatnak, melyből intézetünk kinőtt.²⁸ Az első magyar szövetkezet iratai mellett azonban szívesen látnók mindazoknak a kisebbségi sors egymásra utaltságából fakadt életrevaló összefogásoknak az irattárait, melyek a leszegényedett magyarság szétforgácsolt erőit igyekeztek egybefűzni, mint pld. a Méhkas és a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége stb. stb.

Céhlevéltáraink hosszú sora bizonyítja, hogy Levéltárunk eddig is készségesen állott a régi leveleikről gondoskodni kívánó iparos társulatok rendelkezésére. Most, amikor gyűjtési tervünkben az eddiginél jóval na-

²⁷ V. ö. Oberding József György: *A kolozsvári Gondoskodó Társaság* (Erdélyi Múzeum 1934: 79. kk.).

²⁸ V. ö. Kelemen Lajos: *Törekvések egy erdélyi múzeum alapítására* (Erdélyi Múzeum 1909: 356. kk.).

gyobb teret kívánunk biztosítani gazdasági iratanyagunk számára, újból kéréssel fordulunk az illetékesekhez, hogy a még kinn kallódó irományaikat helyezték Levéltárunkban leltárba. Alapos kutatás után a már régebben leltárba helyezett cseh-levelesládák is jelentős anyaggal volnának bizonyára kiegészíthetők.

Példáinkat ismét csak Kolozsvárról véve, nagy nyereségnek tartanók, ha a város gazdasági életében fontos szerepet játszó Kereskedő Társaság, Heinrich-féle szappangyár, Dermata cipőgyár stb. vezetői megértének törekvéseink jelentőségét, s irattárunk régi részét átadnák megőrzésre.

A kereskedelmi, ipari, pénzügyi vállalatok irattárainál nem kevésbé fontosnak látjuk, a minden városban meglévő, de egyre fogyó kereskedőpatricius réteg tulajdonában hányódó üzleti és családi levelek megmentését. Ennek az egykor nagy erkölcsi és anyagi súllyal rendelkező osztálynak a leszármazottai ma már többnyire egy-két nemzedékben más életformát élnek, családjuk multjához kötő szálaik egyre lazulnak. Ha ennek a letűnő rétegnek az írásos emlékeiről hamarosan nem gondoskodunk, városaink XVIII—XIX. századi története nagyon sok jellegzetes, szeretetreméltó vonással lesz szegényebb.

Sokáig folytathatnók még a felsorolást, ha egyenként meg akarnók nevezni azokat a forrásokat, melyeknek irattermelése már a közösség számára is fontos, célunk azonban csak néhány típus bemutatása volt.

A gyűjtés tervszerűségének biztosítása érdekében Levéltárunk megkezdte a magánlevéltárak nyilvántartását. Minden reményünk megvan rá, hogy az irodalomban idézett lelőhelyek összegyűjtése után a tavasz beálltával megindulhat helyszíni tanulmányozás útján a jelenlegi helyzet pontos felvétele. Az erdélyi magánlevéltárak kataszterének elkészítésére az első lépés a református egyházmegyei levéltárak folyamatban lévő számbavételével már megtörtént. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára őszinte köszönettel tartozik az Erdélyi Tudományos Intézetnek azért a megértő támogatásért, melyet ebben a munkájában tőle élvez. Hisszük, hogy összeállításunk majd biztos kiindulási pontul szolgálhat a magánlevéltárak állami védelmének megszervezésekor.

4.

A fentebb vázolt munkaterv megvalósítása csak a múlt év júniusában kezdődhetett el, amikor a Levéltár megkapta személyzetét, Deák Imre dr. alleveáltáros és e sorok írójának, mint segédörnek személyében. Az új munkaerők bevezetése és a Könyvtár újjászervezésével járó átmeneti állapotok miatt a Levéltár nem láthatott neki teljes erővel kitűzött feladatainak, munkáéve tehát csonkának tekinthető.

Legsürgősebb feladatnak a személyzet elégtelensége miatt éveken át felgyűlt visszahelyezendő iratok elrakása látszott. Az egész kiemelt anyag összeszedése után azonban kiderült, hogy a jelzetnélküli darabok visszarakása oly sok munkát és időt igényel, hogy el kell halasztani, míg a Levéltár újabb segítséget nyerhet. Hogy azonban ez az anyag addig is használható legyen, szétválasztása levéltáronként megtörtént, s fokozatos beraká-

sáig az illető levéltár reponendájaként külön kezeljük. Egyes levéltárak vagy levéltárrészek rendje a nagyarányú kiszedés révén annyira felbomlott, hogy új, néha egészen más elvek szerint való rendezése látszik szükségesnek.

Míthogy több régebben, főként az első világháború alatt bekerült családi levéltár végleges rendjének kialakítása a közbejött nagy fordulatok miatt még nem történt meg, az új letétek rendezésével párhuzamosan ezt is meg kell kezdeni.

Mivel ilyen nagyarányú feladatok elvégzésére a napi ügyvitel és a kutatóktól igénybe vett személyzet elégtelen, a Levéltár azzal a kérelemmel fordult az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmányához, hogy tegye lehetővé néhány történelemszakos tanárjelölt óradíjasként való alkalmazását. Fontos tudományos érdekek kapcsolódnak ugyanis ahhoz, hogy a bekerülő új anyag gyorsan elrendeztessék és hogy esetleges rendezési hiányosságok miatt a régebbi anyag egyes részeiben a kutatás ne legyen nehézkes. A választmány november 28-i ülésén erre a célra, az 1941. évre, 1200 pengőt utalt ki, de munkánk a hallgatók félévégi elfoglaltsága, főképpen azonban a levéltári helyiségek fűtése körüli nehézségek miatt akkor azonnal nem kezdődhetett meg. A választmány megértése azonban lehetővé tette, hogy ezek a sürgős rendezések megfelelő segéderek bevonásával a Levéltár személyzetének állandó felügyelete és irányítása alatt a feladat nagyságához mérten gyorsan befejeződhessenek. A harmadik raktárhelyiség rendezővé való ideiglenes átalakításával és az ottan elhelyezett anyag új felállításával minden előkészület megtörtént, hogy ez év elején a nagyarányú rendezés megindulhasson. A br. Jósika család hatalmas hitbozományi levéltára és a Torma család ösz óta rendezés alatt álló levelesládája már a rendezőasztalokon várja az idő enyhülését.

A Torma levelek rendezésén kívül a gyors intézkedést kívánó sok apró feladat megoldása között feldolgozásra került a Szomorújelentés-gyűjtemény évek óta összegyűlt gyarapodása és mutató készült a marosvásárhelyi kollégium letéteinek missiliseihez. Sok időt emésztett fel a levéltári helyiségek berendezésében a románoktól okozott zavarok eltüntetése, a régi butorzat visszaállítása, és az alább említendő raktár beállványozásával járó ki- és behurcolkodás.

A levéltári kutatószobában elhelyezett szakkönyvtár anyagának felfrissítése és bővítése nagyjából befejeződött. A körülbelül 3000 kötetre növelt anyag nyitott fémállványokon áll, a kutatók szabadon használhatják. A tájékozódás megkönnyítése végett a könyvek szakcsoportokban vannak felállítva. Például külön-külön vannak az okmánytárak, az egyház-, hely-, jogtörténeti munkák, bibliográfiák, szótárak, külön a folyóiratok, évkönyvek és egész külön a családtörténeti irodalom. Az elmúlt húsz esztendő magyar történeti irodalmából a legszükségesebbeket máris sikerült megkapni, de a pótlás és az anyag minél teljesebbé tétele állandóan tart. A könyvtár igazgatójának megértése biztosíték annak az elvnek gyors keresztülvételére, hogy a Levéltár kézikönyvtárában csak az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának tulajdonát alkotó könyvek legyenek elhelyezhetők; az egyetemi könyvtár állományából besorozott kézikönyvtári könyvek helyett pedig a Múzeum terhére vásároltassék még egy példány a Levéltár számára. A könyvtár igazgatósága valóban mindent megtesz, hogy a Levél-

tár kutatóinak munkáját a kézikönyvtár tökéletesítésével minél inkább megkönnyítse.

Meg kell említeni, hogy 1941 folyamán a kolozsvári Olasz Kultúr-intézet által az Egyetemi Könyvtár épületében rendezett kiállításon a Levéltár is résztvevő 15 tárolónyi olaszvonatkozású anyaggal.

Komoly lehetőségek csiráját rejtí magában az a nagy megértés a magyarság és a tudomány érdekeivel szemben, mely kiolvasható az elmúlt év gyarapodásából. Bár az említett nehézségek miatt a munka csak az év második felében indulhatott meg, a társadalom Levéltárunk bizalmának most már szabadon adhatván tanújelét, ajándékozás, letét útján olyan becses és nagy anyaggal növelte gyűjteményünket, hogy ennek az esztendőnek a gyarapodása mennyiség és minőség tekintetében egyaránt méltán állítható a rendkívüli 1903. évi mellé.

A Bánffy-nemzetség két levéltára múlja csak felül terjedelem tekintetében a branyicskai báró Jósika-család hitbizományi levéltárát, melyet az 1923-ban elhunyt br. Jósika Sámuel örökei, br. Jósika János, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke, és gróf Bethlen Györgyné született br. Jósika Paula, az elmúlt év tavaszán letétként Levéltárunknak adtak át. A tudományos szempontból rendkívüli értéket képviselő hatalmas levéltár szerkezetéről, anyagáról majd csak a rendezés befejezése után adható teljes kép, tájékozódásul azonban Kelemen Lajos főigazgató leíró jegyzeteiből közölhetem a következőket.

A levéltár régi anyagát inkább a Jósika-családdal rokon familiák levelei teszik. A XVIII. századi anyagnak még mindig kis része Jósika-levél, hogy a századforduló felé állandóan növekedve, a XIX. században szinte teljesen a Jósika-család magán- és hivatali élete, gazdálkodása legyen a levéltár irattermelőjévé. Teljes egészében a hitbizományi levéltárba került a kihalt Kamuti-család levéltára, mely a szintén magvaszakadt Mikola-familia leveleit is magában foglalja. A két levéltár eredetileg külön volt lajstromozva, de 1763 körül a Mikola-levelek nagyrészt beosztották a Kamuti-levéltárba, a megcsonkított Mikola-csomókról pedig új jegyzéket készítettek. Ez az egyesítés nem ment a levéltár egységének rovására, mert a Kamutiak jogutódja a Mikola-család volt, anyaga a XVII. század közepétől a Mikola-házasságnak élő utolsó Kamuti és férje körül termelődött.

A Kamuti- és Mikola-levéltárban az említett két családon kívül bőségesen található adatok az Almádi, Bornemissza, Budai (burjánosóbudai), gróf Csáky, Cserényi, Ébeni, Gyerőffy, gróf Haller, Kovácsóczi, Salfi familia tagjaira és Doboka-, Kolozs-, Torda-, Hunyad-megyei birtokaikra. Erdélyi viszonylatban gazdag középkori anyaga is van.

A régebbi Jósika-levelek nagyobbára egy 58 fasciculusba osztott lajstromozott levéltárrészben található a Rácz (galgói), Bornemissza, gróf Csáky, gróf Haller s egyéb rokon családok irataival vegyesen. Ebben a részben az egész Magyar- és Székelyföldre van anyag, főként azonban Doboka-, Kolozs-, Alsó-, Felsőfehér-, Hunyad-megyei falvakra.

Külön egységet alkotnak a Bethlen Rózália, előbb gróf Csáky János, később gróf Wass Sámuel felesége jussán Jósika kézre került iratok, melyek között gróf Bethlen Miklós tartományi főbiztos, fogarasi főkapitány majd

kinestartó hivatali működésén kívül a gróf Csáky és Haller familia erdélyi és biharmegyei birtokaira találhatók bőségesen adatok.

Rokon kapcsolatok folytán ehhez csatlakozik, de külön alakult ki és más jusson került a Jósika család tulajdonába gróf Teleki József és felesége a könyvgyűjtő és himeztető gróf Bethlen Kata, valamint utódaik levéltára.

Teljesen különválnak a regényíró Jósika Miklós felesége útján idekerült Kállay-levelek, melyek a jőnevű szabolcsmegyei család és rokonsága (Niczky, Ramocsaházy család) magyarországi birtokaira, köztük Nagykőrös városára vonatkoznak s legnagyobb részük a XIX. század első feléből való.

Fel kell hívnunk a figyelmet a hitbizományi levéltár rendkívül nagyterjedelmű missilis-anyagára, melyben bőségesen találunk multunk szellemi és politikai kiválóságaitól a mindig előkelő szerepet játszó családtagokhoz írt leveleket is.

Jóval nehezebb ilyen áttekintést adni a csicsókeresztúri Torma család levéltáráról, melyet Torma Miklós földbirtokos helyezett letétbe. A levéltárnak csak egészen kis töredékét rendezték még a XVIII. század legvégén; a birtokjogi szempontból kisebb értékűnek tartott, valamint az azóta termelődött tekintélyes mennyiségű anyag azonban minden rendszert nélkülöz. Anyaga, Zimmermann ismertetése szerint, az Árpádkor végéig nyúlt vissza,²⁹ a most beszállított iratok legrégebbike azonban egy 1361-ből való egyes-séglevél. Néhány másolatot nem számítva, a levéltár összefüggő anyaga a XVI. század elejével kezdődik. Különösen becses a sok 1600 előtti magyar nyelvű irat, melyek közül több a karánsebesi románok magyar nyelvtudását hirdeti. A XVI. századi iratok zöme a kihalt felőri Nápolyi családról szállt a Tormákra. Gazdag anyagáról a rendezés előtt csak úgy adható valamelyes kép, ha hivatkozva arra az előkelő szerepre, melyet a Torma familia játszott megyéje és az északerdélyi katolicizmus multjában, felsoroljuk azokat a családokat, melyeknek irataiból tevődik össze a levéltár. A következő Tormákkal rokon családokra találhatók itt értékes adatok: gróf Bethlen, Cserényi, Dániel (szamosújvárnémeti), Gáborffi, Erdélyi, Kamuti, Kozma (kézdiszentléleki), Kun (monostorszegi), Nápolyi, Nyáry, Pongrác, Serédi, Telegdi, Toroczky, Ugrai, Varkocs, Vay, Veress (kézdipojáni), Weér. Anyaga területileg jórészt Belsőszolnok, Doboka és Kolozs vármegyére vonatkozik de szinte egész Erdélyre találhatók benne szórványos adatok.

A Torma-levéltár biztonságba helyezése nagy nyeresége a magyar tudománynak, hiszen egy olyan család életének emlékeit foglalja magába, mely több kitűnő tudóst, politikust adott fajtájának. A nagynevű régész, Torma Károly és testvére Zsófia általánosan ismert neve mellé kell emelnünk a feledés homályából Torma Józsefét is, kinek különösen kézírataiban maradt munkái mély történelmi műveltségről tanuskodnak. Elődeihez hasonló kímült emberfő volt a nemrég elhalt Torma Miklós is. Maga korában a román-kérdés egyik legalaposabb ismerőjének számított elméleti és gyakorlati síkon egyaránt. Tájékozottságát, tudását sokszor vette igénybe a kormány, úgyhogy levelezése a román kérdés kutatójának különös érdeklődésére tarthat igényt.

Tunyogi Gyula bádoki földbirtokos családja és a törökfalvi Török

²⁹ *Über Archive in Ungarn* (Vereinsarchiv 1890: 658.).

család levelesládáját helyezte letétbe. A XVIII—XIX. századi iratok mind Doboka községre és környékére vonatkoznak. A család egyik főszolgabíró-ságot viselt tagjának hivatalos iratai között sok érdekes adat található a szabadságharc és az abszolutizmus korának helyi eseményeire.

A dési református egyház letéteként sikerült megszerezni Kádár József iratgyűjteményét és Szolnok-Doboka vármegye történetére vonatkozó jegyzeteit. A lelkes helytörténeti kutató halála előtt a dési református egyház-község levéltárában helyezte el iratait megőrzés végett. Farkas Albert dési református lelkész és a presbiterium tagjai azonban átlátva, hogy a megboldogult emlékét, törekvéseit akkor szolgálják legjobban, ha hosszú életének tudományos eredményeit közgyűjteményben helyezik el, hol azok tovább hathatnak, kérésünkre az iratokat átengedték Levéltárunknak. A gyűjteményben sok középkori oklevél másolata mellett a XVII. századtól kezdődően leg bőségesen találhatók eredetiek. Itt vannak Torma Józsefnek megyéje történetére vonatkozó kézíratos munkái és jegyzetei is.

Vásárlás útján került Levéltárunkba néhai Koncz József marosvásárhelyi tanár, történetíró adatgyűjtése és iratgyűjteménye. Az eredetiek között találjuk a nagysolymosi Koncz, a Péterffy, Géresi család leveleit, melyek nagybőrára XVIII. századiak, de a gyűjtemény egyes darabjai között több középkori oklevél is van. Feldolgozatlan jegyzetei között különösen a marosvásárhelyi ref. kollégiumra, ref. egyházra, nyomdára, a bőzödi református ekléziára nézve találhat a kutató értékes adatokat.

Ugron István ny. nagykövet, meghatalmazott miniszternek és dr. Roth Hugó az EME akkori alelnökének áldozatkészsége mentette meg még a megszállás alatt Levéltárunk számára az iklódi Dész (régebben dési Szaló) család levelesládájának maradványát. Az értékes ajándék beszállítása azonban csak az uralomváltás után, ez év őszén történt meg. A viszontagságos sorsú levelesláda tartalmát a Dész család iratain kívül a rokon Orbók, Keresztes (csíkbánkfalvi) és Kornéli levelek alkotják. XVIII. századnál korábbi anyaga kisebb csomót tesz, melyben azonban másolatban XV. századi irat is van. Az említett családok szolnokdobokai birtokaira találhatók benne adatok.

Kolozs város történetére tartalmaz XVIII—XIX. századi hivatalos és családi iratokat a Hankó, Weress és Topler családok közös levelesládája, mely szintén vétel útján került gyűjteményünkbe. Anyaga érdekes bepillantást enged az egykori bányavároska közigazgatásának történetébe, s abba az átalakulásba, melyen a bánya kimerülése után a település élete átment.

Sikerült megvásárolni az udvarhelyszéki kiváltságolt Szentegyházasoláh-falu levéltárának egy kicsiny töredékét. A székelységtől eltérő jogú község XVI—XVII. századi iratai különösen becsesek, mivel az ilyen korú oklevelek a Székelyföldön ma már meglehetősen ritkaságszámba mennek.

Szabó T. Attila egyetemi tanár dési és désaknai vonatkozású családi iratait helyezte letétbe, Csákány Miklós pedig Kide történetére vonatkozó családi leveleit ajándékozta Levéltárunknak.

Örömmel jelenthetjük, hogy gróf Bánffy Miklós, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alelnöke terjedelmes bonchidai gazdasági levéltárát, gróf Teleki Ádám pedig kővárhosszúfalusi szintén legnagyobbbrészt gazdasági iratokat tartalmazó levéltárát letétként felajánlotta, de beszállításukat a kedve-

zöllen őszi idő miatt tavaszra kellett halasztani. Mindkét levéltár rendkívüli értéket képvisel az erdélyi mezőgazdaságtörténet számára s közgyűjteménybe helyezésükkel lehetővé válik a régen nélkülözött ilyen jellegű, komoly kutatások megkezdése.

A sepsiszentiványi Szentiványi, csíktusnádi Betegh, a pókafalvi Becsky, fogarasi Lészay és a Rosnyai család levelesládájának letétbelyezésére tettünk lépéseket. Minden reményünk megvan, hogy tulajdonosaik szívesen fogadják az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára által felkínált segítséget, és igyekeznek megszabadulni attól a nagy felelősségtől, mely az egész magyarság, s saját utódaikkal szemben terheli őket, ha leveleik kellő gondozás hiányában elpusztulnak.

Családi levéltára kiegészítéséül gróf Bánffy Miklós 35 darab grófi, bárói diplomát, kinevezési okmányt, Bornemissza Adél bárónő hat láda levelet, Káli Nagy Istvánné férje kamarási ősfáját, Ugron István XVIII. századi gazdasági és birtokjogi leveleket küldött be.

Ajándékokkal gyarapították gyűjteményeinket Szabó T. Attila (Kolozsvár), Avédik Félix (Budapest), Géber Antal (Budapest), Varga Sándor (Budapest), Száva Mihály (Kolozsvár).

Levéltárunk letéti gyarapodása kb. 70 ezer darab, vásárlás, ajándék útján pedig 350 darab. Fényképgyűjteményünk 92 darabbal növekedett; ezek között több bemutatott címeres levél is van. A marosvásárhelyi kolégium letéteiből restauráltattunk 653 darab iratot.

A megszállás alatt a Levéltárnak nem állott módjában azoknak a messzenyúló kapcsolatoknak az ápolása, melyek korábban a társadalom felé megvoltak. Ezeknek a felébresztését és a közönség figyelmének felkeltését kívánta szolgálni az a felhívás, melyet nyolcezer példányban küldöttünk szét a karácsonyi szünetre hazamenő középiskolás magyar diákokkal Erdély egész területére. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára hálás köszönetét nyilvánítja mindazoknak az igazgató, tanár uraknak és tanulóknak, akik kérését továbbították, valamint azoknak a napilapoknak és folyóiratoknak, melyek a felhívást hasábjaikon közzölték. Ha sikerült felhívni a közönség figyelmét a tulajdonában hányódó régi iratok értékére, ha néhány szétkallódott levéltárnak ezúton is nyomára akadunk, munkánk elérte célját.

A könyvtár igazgatósága megértésének köszönhető, hogy a hirtelen megduzzadt gyarapodás mellett, már-már fellépő helyhiányt a harmadik raktárból nyíló nagy terem beállványozásával sikerült jó időre megszüntetni. A 77 folyóméternyi elsőrangú keményfa polcokon bizonyára tárolható lesz a gyarapodás mindaddig, míg a viszonyok változásával két kisémeletre osztva vasállványokkal lehet a termet végleg berendezni.

Az igazgatóság minden lehetőt megtesz a fényképezőműterem tökéletesítésére. Remény van rá, hogy a vidéki anyag felvételére és az iratfényképezés olcsóbbá tételére laboratóriumunk hamarosan kap egy Leica-készüléket.

A Levéltár folyosójának díszítésére Gyulay grófokat ábrázoló XVIII—XIX. század eleji festményeket használtunk fel; ezeket az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára volt szíves erre a célra átengedni. A színes viseletképek hangulatos keretet adnak a Levéltárnak.

A raktártermek díszítésére a levéltártulajdonos családok Köpeczi Sebestyén József festette művészi címerei szolgálnak.

Örvendetesen megnövekedett a kutatók száma is. Az elmúlt évben 942 kutató használta a levéltár anyagát s ezenkívül napjában átlag 5—6 félnek állott főként az intézet vezetője, szóbeli felvilágosítással, tájékoztatással rendelkezésére. Ezek a számok a megszállás alatti statisztikai adatokkal összevetve a Levéltár forgalmának megkettőződéséről tanuskodnak. Ennek ellenére még sem mondható el, hogy az egyetemi hallgatóság teljes mértékben kihasználná tudása mélyítésére azokat a lehetőségeket, melyeket az Erdélyi Múzeum Levéltára magában rejt. Reméljük azonban, hogy ennek is elérkezik az ideje és Levéltárunk főként a történet szakos hallgatók képzésében hasznos szolgálatokat tehet az egyetemnek.

Érdeklődő közönségünkkel való kapcsolataink erősítését, a Levéltár szélesebbkörű megismertetését, s nem utolsósorban tanítási célokat is kívánunk szolgálni a tavasz folyamán rendezendő állandó kiállításunkkal. Nagyszámú látogatóink kívánságának teszünk majd bizonyára eleget, ha sikerül a kiállításról nyomtatott katalógust, a mutatósabb darabokról pedig levelezőlap-másolatot rendelkezésükre bocsátani.

*

Végigtekintettünk a száz évvel ezelőtt elvetett kicsiny mag növekedésén, s igyekeztünk a jövő fejlődés útját megjelölni úgy, amint az az előzményekből, az erdélyi magyarság különös és az egész magyar levéltárügy közös érdekeiből következik. A mult bizonyítja, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára az erdélyi magyar társadalomból nőtt ki, mert annak szüksége volt rá. Meggyőződésünk, hogy hivatása volt és van; ennek vállalása elől nem akart és nem akar kitérni. Ma, mikor a huszonkét esztendő állandó veszélyeztetéséből megszabadult, a régi utat megtartva indul újabb, sajátos céljai megvalósítása felé.

FÜGGELÉK

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában őrzött levéltárak és iratgyűjtemények betűsoros jegyzéke.¹

Apafi fejedelem udvartartási iratai, altorjai báró Apor-cs. levéltára. (Apor Péter-féle iratok), tövisi báró Bálinttitt-cs. levéltára, szentimrei Balogh-cs. levelei, losonczy gróf Bánffy-cs. nemzetségi levéltára, losonczy gróf Bánffy-cs. rokonsági levéltára (Benne az iktári Bethlen és borosjenői Kordas-cs. levéltára), albisi Barthos-cs. levelei, pókafalvi Beeski-cs. levelesládája, malomfalvi Benedek-cs. levelei, bernátfalvi Bernáth József levelezése, gör-gényszentimrei Berzenczey-cs. levéltára, bethleni gróf Bethlen-cs. bulcesdi perének levelei, bethleni gróf Bethlen Ferenc levelezése, bethleni Bethlen Miklós kancellár iratai (töredék), iktári Bethlen-lvtrát l. a Bánffy-lvtárnál, lécfalvi Bodor-cs. levéltára, aranyosrákosi Borbély Sámuel iratgyűjteménye és levelezése, kásznai báró Bornemissza-cs. levéltára, kásznai báró Bornemissza Adél személyi levéltára, kásznai báró Bornemissza Károly gyűjteménye és személyi levéltára, Céhíratok (A kolozsvári magyar és német szabó, ötvös, könyvkötő, kádár, fazakas, szíjgyártó, kerékgyártó, asztalos, fűsűs, kötélverő-céh; a marosvásárhelyi borbély, csizmadia; a dési mészáros; zilahi csizmadia; szamosújvári szűcs; vajdahunyadi fazakas; szászvárosi szűcs; szebeni szűcs céh iratai és több céh levelesládájának töredéke.), székelyudvarhelyi Czikmántori-cs. levelei, Címeres nemeslevelek gyűjteménye, Csákány-cs. levelei, kásznaimpérfalvi Csutak és kásznai Bornemissza-cs. levelei, Dési (régebben dési Szabó)-cs. levéltára, makfalvi Dósa Elek személyi levéltára, mezőbándi Egerházi-cs. levelesládája, galántai gróf Eszterházi és gróf hidvégi Mikó György-féle levéltöredék, galántai gróf Esterházi-cs. erdélyi (cseszneki) ágának levéltára, nagykedei Fekete-cs. levelesládája, hilibi Gál-cs. levelesládája, hilibi Gál-gyűjtemény, kállovai és bencenci Gámán Zsigmond iratai, kisgeresdi Geresdi-cs. levelei, érsekújvári Gyarmathi Zsigmondné levelezése, marosnémeti és nádaskai gróf Gyulay és osdolai gróf Kuun-cs. levéltára, nagyváradi Sarkantyus-Gyulay Richárd levéltára és genealogiai-gyűjteménye, lemhenyi Hankó, dálnoki Weress és Topler-cs. levelesládája, vajai Harkó-cs. levelesládája, borosjenői Hegyesi Vilmos levelezése, sepsiszentiványi báró Henter-cs. levéltára, kövesdi báró Huszár-cs. levelei, nagybaconi Incze- és przemisli Lengyel-cs. levelei, nagyváradi Inczédi-cs. levelei, csikmadéfalvi Istvánfi-cs. levelei, branyieskai báró Jósika-cs. hitbizományi levéltára (Magában foglalja a szentlászlói Kamuti és szamosfalvi Mikola-cs. levéltárát), branyieskai báró Jósika-cs. magyarfenesi levéltára, várfalvi Kádár József gyűjteménye, szentlászlói Kamuti-cs. lvtárát l. a Jósika-cs. lvtáránál, sárosmagyarberkeszi Katona-cs. levelei, kéri és pókafalvi Kathonay-cs. levelei, nagyernyei Kelemen Miklós-féle iratok, magyargyerőmonostori báró Kemény Anna pusztakamarási levéltára, magyargyerőmonostori báró Kemény

¹ Az öt csomót meg nem haladó iratmennyiséget, ha szervesen fejlődött anyagról s nem mesterséges gyűjteményről volt szó, felsorolásunkban *leveleknek*, a tíz csomón alulit *levelesládának*, a tíz csomónál terjedelmesebbet *levéltárnak* jelöltük.

Anna, báró Kemény Györgyné levéltára, magyargyerőmonostori gróf Kemény József oklevélgyűjteménye és másolatai, magyargyerőmonostori báró Kemény Pál levéltára, magyargyerőmonostori gróf Kemény Sámuel oklevélgyűjteménye, Keresztlevelek esketési és halotti bizonyítványok, Kinestári (thesauriatusi) levéltárból selejtezett iratanyag, Kis családi gyűjtemények, szatmári Kócsi-cs. levelei, Kolozs vármegye levéltárának selejtezett anyaga, Kolozsvári régi magyar színház levéltára, kőji Komáromy-cs. levelesládája, komjátszegi Komjátszegi-cs. levelei, nagysolymosi Konez József gyűjteménye, Konstantinus-cs. (fogarasföldi) levelei, göncruszkai gróf Kornis-cs. levéltára, egri Kovács-cs. levelei, mezőbándi Kovács-cs. levelei, újtordai Kővári László személyi levéltára, vadadi Kövendi-cs. lvtárát l. a kövendi Nagy-levelesládánál, osdolai gróf Kuun-cs. lvtárát l. a gróf Gyulay-lvtárnál, szárhegyi gróf Lázár -cs. levéltára, szárhegyi gróf Lázár Miklós iratai, przemisli Lengyel-cs. leveleit l. a nagybaconí Incze-levelek között, homoródszentmártoni Lokodi-cs. levelesládája, Lugosi István iratai, Marosvásárhelyi ref. kollégium letétei, Marosvásárhely város levéltárából selejtezett iratok, tinkovai Matskási-cs. levéltára, altorjai Mike Sándor oklevél-, perirat- és genealogiai gyűjteménye, hidvégi gróf Mikó és kisérei gróf Rhédei-cs. levéltára, szamosfalvi Mikola-cs. lvtárát l. a Jósika-cs. lvtáránál, Minorits Károly ügyvédi iratai, marosgezei Mohai-cs. levelei, abrudbányai Nagy-cs. levelei, branyicskai Nagy Lipót személyi levéltára, kövendi Nagy-cs. levelesládája, hidvégi gróf Nemes-cs. levéltára, kolozsvári Némethi-cs. levelei, Nyomtatott oklevelek gyűjteménye, Nyomtatott rendeletek gyűjteménye, Oklevélhasonmások gyűjteménye, Oklevélmásolatok és kivonatok gyűjteménye, lengyelfalvi báró Orbán-cs. levelei, pákei Pákey-cs. levéltára, taresafalvi Pálffy-cs. levéltára, taresafalvi Pálffy Mihály iratgyűjteménye, bencédi Pap-cs. levelei, Pecsétgyűjtemény, széplaki báró Petrichevich-Horváth-cs. levéltára (Magában foglalja a felsőmagyarzsuki Suky-cs. levéltárát is), kisérei gróf Rhédei-cs. lvtárát l. a Mikó-lvtárnál, kisbudaki Rettegi-cs. levéltára, csikszentdomokosi Sándor-cs. levéltára, pókai Sárosi-cs. levéltára, kissennyei gróf Sennyei-cs. levéltára, Szabó T. Attila családi levelei, Szabó Károly levelezése, szenttamási és örményszékesi Szalánczi-cs. levelei, Szatmári és Szilágyi-cs. levelei, Szászfenesi róm. kat. egyházközség levelei, Szászvárosi iratok, aranyosrákosi Székely-cs. levelei, aranyosrákosi Székely Elek ügyvédi és személyi levéltára, Szentegyházsoláhfalu község levelei, zágoni báró Szentkereszt-cs. levéltára, Színház, Kolozsvári régi magyar — levéltára, Szomorújelentések gyűjteménye, széki gróf Teleki Domokos gyűjteménye és iratai, széki gróf Teleki László (a gyömrői) levéltára, nagyercei gróf Toldalaghi-cs. levéltára, Topler-cs. levelesládáját l. a Hankó-levelesládánál, csicsókeresztúri Torma-cs. levéltára, torockószentgyörgyi Thorotzkay-cs. levéltára, törökfalvi Török és Tunyogi-cs. levelesládája, Törzsgyűjtemény, Tunyogi-cs. levelesládáját l. a Török-levelesládánál, ábránfalvi Ugron-cs. levéltára (Magában foglalja a köröstarcsai Weér-cs. levéltárát), mezőkövesdi Ujfalvi-cs. levéltára, csernátoni Vajda-cs. levelesládája, cegei gróf Wass-cs. levéltára, cegei gróf Wass Ottilia személyi levéltára, köröstarcsai Weér-lvtárát l. az Ugron-lvtárnál, dálnoki Weress-cs. levelesládáját l. a Hankó-levelesládánál, kövendi Weress-cs. levelei, hadadi báró Wesselényi-cs. levéltára, Világáborus levelezésgyűjtemény, Zenetársaság, Kolozsvári — iratai, magyarnagyzsombori Sombory-cs. levelei, felsőmagyarzsuki Suky-cs. lvtárát l. a Petrichevich-Horváth-cs. levéltáránál.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Alapította **György Lajos**

Szerkeszti **Szabó T. Attila**

Az EME kiadása

Pengő

Pengő

1. **Rass Károly:** Reményik Sándor — 1.20
2. **Párvan Bazil:** A dákok Trójában — 1.—
3. **Bitay Árpád:** Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — 1.—
4. **Bitay Árpád:** A moldvai magyarság — 1.20
5. **Szokolay Béla:** A nagybányai művésztelep — 1.20
6. **Balogh Ernő:** Kvarc az Erdélyi medence felső mediterrán gipszeiben — 1.20
7. **György Lajos:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év — 1.50
8. **K. Sebestyén József:** A brassói fekete templom Mátyás-kori címerai — 1.20
9. **Karácsonyi János:** Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — 1.50
10. **Gál Kelemen:** Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — 1.50
11. **Tavaszy Sándor:** Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — 1.20
12. **György Lajos:** Két dialógus régi magyar irodalmunkban — 2.—
13. **K. Sebestyén József:** A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címerai — 1.50
14. **Ferenecz Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év — 1.50
15. **Gyártás Elemér:** A Supplex Libellus Valachorum — 1.50
16. **Rónay Elemér:** Kemény János fejedelem halála és nyughelye — 1.50
17. **György Lajos:** Egy állítólagos Pancsantantra-származék irodalmunkban — 1.50
18. **Ferenecz Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év — 2.—
19. **K. Sebestyén József:** A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — 2.—
20. **Szabó T. Attila:** Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI.—XIX. század kéziratos énekeskönyvei — 1.50
21. **Ferenecz Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. pótlásokkal az 1919—1928. évekről — 1.50
22. **György Lajos:** A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — 1.50
23. **Kántor Lajos:** Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái — 1.50
24. **Gál Kelemen:** A nemzeti nevelés román fogalmazásában — 1.50
25. **Tavaszy Sándor:** Kierkegaard személyisége és gondolkozása — 1.50
26. **Papp Ferenc:** Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — 1.50
27. **Csúry Bálint:** Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — 1.50
28. **Bíró Vencel:** Püspökjelölés az erdélyi román kath. egyházmezejében — 1.50
29. **Teleki Domokos gróf:** A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története — 1.50
30. **Hofbauer László:** A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) — 1.50
31. **Ferenecz Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év — 1.50
32. **Gyalui Farkas:** A Döbrentel-pályázat és a Bánk bán — 1.50
33. **Rajka László:** Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye — 1.50
34. **Temesváry János:** Hét erdélyi püspök végrendelete — 1.50
35. **Bíró Vencel:** A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczi fejedelmek idejében — 150.
36. **Szabó T. Attila:** Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedűs-kódexe — 1.50
37. **Kántor Lajos:** Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakítása érdekében — 1.50
38. **Ferenecz Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év — 1.50
39. **Balogh Arthur:** A székely vallási és iskolai önkormányzat — 1.50
40. **György Lajos:** Eulenspiegel magyar nyomai — 2.50
41. **Dömötör Sándor:** A cigányok temploma — 1.50
42. **Kristóf György:** Báró Eötvös József utazásai Erdélyben — 2.50
43. **Hofbauer László:** Az Erdélyi Híradó története — 1.50
44. **Kristóf György:** Kazinczy és Erdély — 1.50
45. **Asztalos Miklós:** A székelyek őstörténete letelepülésükig — 1.50
46. **Varga Béla:** Az individualitás kérdése — 2.50
47. **Kemény Katalin:** Erdélyi emlékiratok — 2.50
48. **Dömötör Sándor:** Vida György facetiái — 1.50
49. **Oberding József György:** A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban — 1.50
50. **Szabó T. Attila:** Közép-Szamos-vidéki határnevek — 1.50
51. **Balogh Jolán:** Olasz fallfestmények Gyulafehérvárt — 1.—
52. **Ferenecz Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év — 1.50
53. **Kántor Lajos:** Magyarok a román népköltészetben — 1.50
54. **György Lajos:** Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai — 1.50
55. **Veress Endre:** Gróf Kemény József (1795—1855) — 4.—
56. **Kántor Lajos:** Kölcshatás a magyar és román népköltészetben — 1.—
57. **Tavaszy Sándor:** A lét és valóság — 2.—
58. **Szabó T. Attila:** Adatok Nagyenyed XVI.—XX. századi helyneveinek ismeretéhez — 2.—
59. **Imre Lajos:** A falunevelés irányelvei — 2.—
60. **Veress Endre:** A történetíró Báthory István király — 2.50
61. **Boros György:** Carlyle — 1.20
62. **Juhász Kálmán:** Két kolozsmonostori püspököt a XVI. században — 1.50
63. **Bíró József:** A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blummann — 2.—
64. **Ferenecz Miklós:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év — 1.50
65. **János Elemér:** Az irodalomtörténetírás legújabb irányai — 1.50
66. **Kántor Lajos:** Erdély a világháborút tükröző román irodalomban — 1.50
67. **Veress Endre:** A moldvai csángók származása és neve — 2.50
68. **Oberding József György:** A Kolozsvári Gondoskodó Társaság — 2.—
69. **Papp Ferenc:** Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban — 2.—
70. **Ferenecz Miklós—Valentiny Antal:** Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év — 2.—
71. **Balogh Jolán:** Márton és György kolozsvári szobrászok — 5.—
72. **Kristóf György:** Szabolcska Mihály Erdélyben — 2.50
73. **Lakatos István:** Magyaros elemek Brahms zenéjében — 1.20

74. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	1.50	105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874–1937.)	2.—
75. Biró József: A bonchidai Bánffy-kastély	2.50	106. Fábrián Béla: Nagyend helynevei	1.—
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	1.20	107. Herepei János és Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak	2.—
77. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	1.20	108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazarak	1.20
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	2.—	109. Kristóf György: Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig	2.—
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év	2.—	110. György Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága	1.20
80. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	2.—	111. Lakatos István: A muzsikusz-Ruzitskák Erdélyben	1.20
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	1.20	112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év	2.—
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története	2.50	113. Domokos Pál Péter: Zemlén János kéziratos énekeskönyve (XVII. sz.)	1.20
83. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula	1.20	114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyaságának szolgáltatása és adózása (1640–1690.)	2.—
84. Kozsma Sándor: Históriai ének Bocskay Istvánról	1.20	115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján	1.20
85. Révész Imre: Mészáros és Kálvin	2.50	116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalkodásában és korai működésében	1.50
86. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai a XIV–XX. században	2.—	117. Palotay Gertrud: Arva Bethlen Kata fonális munkái	2.—
87. Lakatos István: Az új magyar műzene	1.20	118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat	1.—
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk	2.—	119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövege húsz évi működésének mérlege	1.20
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év	1.20	120. György Lajos: A magyar nábob	1.50
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címlapjairól	2.—	121. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Braso- via-vár temploma	1.50
91. Szabó T. Attila: Níreg-Szászváros település, népesség, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században	2.50	122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év	2.—
92. János Elemér: Nyelv- és társadalom	1.50	123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink könyvtárához	1.50
93. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útnaplója 1844-ből	1.50	124. Ady László: Magyarok helynevei	2.—
94. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron 1798–1861	1.50	125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága	2.50
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év	2.—	126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű emlékeink	1.80
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője	2.—	127. Biró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741–1798)	1.—
97. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás	1.20	128. Biró Sándor: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény	4.—
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete	2.—	129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán	4.—
99. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897–1937.)	1.20	130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói	2.50
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága	1.20	131. Palotay Gertrud: Régi erdélyi hízmésminta-rajzok	2.50
101. Szabó T. Attila: Dész helynevei	2.—	132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana	2.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év	2.—	133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai	2.—
103. Makai Endre-Nagy Ödön: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez	4.—		
104. Szabó T. Attila: Bábon története és települése (68 képpel)	4.—		

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum Kiadóhivatalában

Az 1–10, 16, 20, 27, 29, 47, 50, 59, 78, 97. szám elfogyott.

Az Erdélyi Múzeum

az EME központjának, valamint Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szekciójának hivatalos közlönye. Az előfizetés tagoknak 10, nem tagoknak és kereskedőknek 12 pengő.

Kéziratok, ismeretleire szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozások a szerkesztőség (Kolozsvár, Király-u. 14.) az előfizetés és a folyóirat szétküldésére vonatkozó kívánságok a kiadóhivatal címére (Kolozsvár, Brassai-u. 7) küldendők.